

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

УДК 911.3

DOI: <https://doi.org/10.25128/2519-4577.22.1.9>

Леся ЗАСТАВЕЦЬКА, Тарас ЗАСТАВЕЦЬКИЙ

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ ВИМІР ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ (З 1991 Р. ДО 2022 Р.)

У статті розглянуто формування демографічної ситуації в Україні впродовж її незалежності, а саме – з 1991 до 2022 року. Автори проаналізували основні демографічні показники – народжуваність, смертність, природний приріст, середню очікувану тривалість життя в країні за останні тридцять років.

В перші роки набуття нашою країною державності, окрім додатнього природного приросту населення, збільшенню його чисельності сприяло також додатне сальдо міграції внаслідок значного притоку іммігрантів. Однак поглиблення соціально-економічної кризи у 1992-1995 рр. спричинило стрімке зниження показників народжуваності, поглиблення природного скорочення населення через від'ємний природний приріст, а також масові міграції населення за кордон у пошуках роботи. З цього періоду в Україні вперше було зафіксоване від'ємне сальдо міграції і від того часу до 2022 року обсяги еміграції перевищують імміграцію. Показники природного руху населення мають значні відмінності у регіонах України, міських та сільських поселеннях. Найвищі значення традиційно вже багато поспіль зберігаються у Волинській, Рівненській та Закарпатській областях, а найнижчі – у Чернігівській, Сумській областях.

Проведене дослідження дозволило зробити висновки про негативні демографічні явища – стрімке скорочення населення через суттєве зниження народжуваності, високі показники смертності, поширення явища «старіння» населення. Все це призводить до неминучої депопуляції в країні, що підтверджують демографічні втрати близько 10 млн. осіб за досліджуваний період (через природне скорочення населення та великі обсяги міграції у середині 1990-их років та на початку XXI століття). Особливо катастрофічною залишається демографічна ситуація в сільських населених пунктах. Негативні демографічні тенденції поглиблюються тут масовим виїздом молоді на навчання та роботу у міста.

Серед основних факторів, які вплинули на формування сучасної демографічної ситуації в Україні варто зазначити: соціально-економічні (високий рівень безробіття, міграції населення за кордон, низький рівень та якість життя населення у порівнянні з іншими країнами європейського регіону), екологічні (високий рівень промислового забруднення окремих регіонів, неконтрольоване внесення мінеральних добрив в сільськогосподарські угіддя, радіаційні викиди, пов'язані із Чорнобильською катастрофою), природні (епідемія Covid-19), воєнні (активна фаза російсько-української війни у 2022 році).

Особливої уваги заслугове демографічна катастрофа в Україні, пов'язана із початком російсько-української війни у 2022 році. Величезні прямі та непрямі втрати, які несе країна, пов'язані із безпосередньою загибеллю людей під час воєнних дій, а також масових міграцій населення за кордон від початку війни. Оцінку втрат буде здійснено вченими-демографами та службами статистики після війни, однак вже зараз варто продумати напрями комплексної демографічної політики в Україні в повоєнний період, яка дозволить відновити демографічний потенціал країни. Ця робота потребує скоординованої діяльності вчених-демографів, географів, економістів та представників уряду та органів місцевого самоврядування. Автори окреслили лише найважливіші вектори формування нової демографічної політики в повоєнній Україні. Детальнішу увагу цим аспектам вони планують приділити, продовживши подальші наукові дослідження.

Ключові слова: відтворення населення, народжуваність, смертність, природний рух, тривалість життя.

Постановка науково-практичної проблеми. Актуальність і новизна дослідження. Потенціал соціально-економічного, культурного та духовного розвитку кожної країни у значній мірі визначається кількісними та якісними характеристиками населення, яке там проживає. Населення є самовідтворювальною множиною людей, що перебуває постійно у динаміці. Зміни кількості населення, його структури на певній території за певний часовий відрізок характеризують демографічний процес. Залежно від тенденцій кількісних і якісних змін населення впродовж певного періоду, виділяють висхідний, стагнаційний та низхідний типи геодемографічного процесу [16]. Впродовж останніх 30 років для України характерний низхідний тип геодемографічно-

го процесу, що характеризується показниками зменшення чисельності населення внаслідок природного і механічного скорочення жителів. Особливої уваги заслугове демографічна катастрофа в Україні, пов'язана із початком російсько-української війни у 2022 році. Величезні прямі та непрямі втрати, які несе країна, пов'язані із безпосередньою загибеллю людей під час воєнних дій, а також масових міграцій населення за кордон від початку війни. Остаточну оцінку втрат буде здійснено вченими-демографами та службами статистики після війни, однак вже зараз варто продумати напрями комплексної демографічної політики в Україні в повоєнний період, яка дозволить відновити демографічний потенціал країни. Ця робота потребує скоординованої діяльності

вчених-демографів, географів, економістів та представників уряду та органів місцевого самоврядування.

Не зважаючи на те, що значні дослідження демографічних показників та процесів, а також факторів, які їх зумовили, здійснювались в різні роки, однак потребує узагальнення демографічний період з 1991 до 2022 року, з метою виявлення демографічних загроз і розроблення рекомендацій щодо вдосконалення подальшої демографічної політики в повоєнний період.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Аналіз сучасних демографічних процесів, дослідження динаміки чисельності населення, зміни в основних демографічних показниках здійснюють вчені Інституту демографії України ім. М.Птухи, зокрема проблемам відтворення населення, впливу міграційних процесів на демографічну ситуацію в Україні присвячено ряд праць Е. Лібанової [6]. Вивчення демографічної ситуації в регіонах України присвятили свої наукові дослідження Н.Маслова [7], К.Мезенцев [8], Н.Мезенцева [8], Л.Немець [11,12,15], К.Сегіда [13,14], Г.Підгрушний [8].

Процес зміни чисельності та статевовікового складу населення як наслідок зміни його кількості шляхом народжуваності і смертності, а також впливу функціонування інституту сім'ї (шлюбність і розлучуваність) і соціально-економічне становище у суспільстві викладено у наукових і навчально-методичних працях С. Герасименка, А. Єріної, Г.Купалової, Р. Моторіна, М.Тимчука, В. Швеця. Аналіз окремих демографічних параметрів – народ-

жуваності, смертності здійснили Б.Крімер [4], А. Корнус, О.Корнус.

Теоретичні та методичні засади дослідження геодемографічних процесів, основи їх статистичного моделювання викладені в працях Д. Богині, М. Долішнього, А. Доценка, В. О.Кустовської [5], Стешенка, О.М. Палія, О.Топчієва [16], В.Яворської та ін.

Викладення основного матеріалу. Пройшовши складний історичний період у ХХ столітті, сповнений багатьох демографічних потрясінь та масштабних втрат населення, до 80-их років Україна змогла вирівняти показники відтворення населення і увійшла в епоху своєї незалежності як країна з позитивною динамікою демографічних показників (додатнім природним приростом та розширеним типом відтворення населення). Чисельність населення в Україні на початок 2022 р. становила 41,2 млн. осіб [1]. Впродовж останніх тридцяти років з моменту набуття Україною незалежності, спостерігаємо спад чисельності населення. В перші роки набуття нашою країною державності, окрім додатнього природного приросту населення, збільшенню його чисельності сприяло також додатне сальдо міграції внаслідок значного притоку іммігрантів. У 1993 році був зафіксований максимум кількості населення за весь досліджуваний період – 52,2 млн. осіб. Однак від'ємний природний приріст населення, який був зафіксований в Україні з 1989 року і вказував на перевищення смертності над народжуваністю, в подальшому призвів до стрімких темпів скорочення населення.

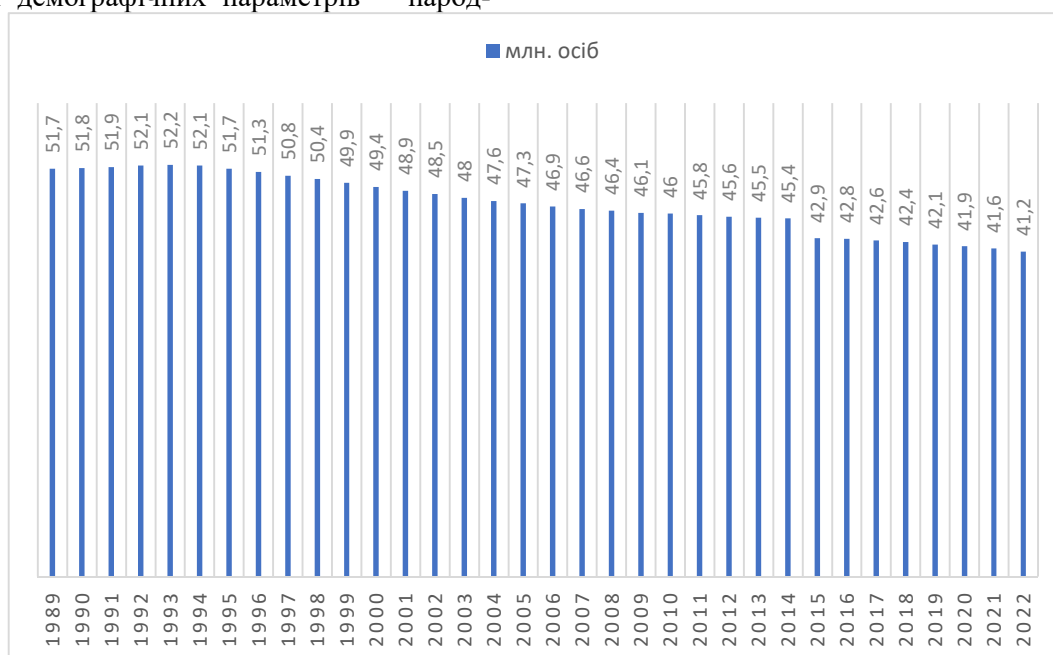

Рис. 1. Динаміка чисельності населення України у 1989-2022 рр. (побудовано авторами за даними Державної служби статистики України)

З того часу щорічно в Україні відбувалося скорочення населення на 300-350 тис. осіб (рис. 1, рис. 2). А з 1994 року до природного скорочення населення додалися ще й масові міграції населення за кордон у пошуках роботи, внаслідок чого сальдо міграції в Україні набуло від'ємного значення, причому міграційний убуток населення фіксувався аж до 2004 року включно і, у поєднанні з масштабною депопуляцією, спричинив зменшення чисельності населення лише за 1994–2004 рр. на 4,5 млн. осіб. У цілому ж чисельність населення України з початку 1993 р., коли населення України мало найбільшу чисельність, до початку 2020 р., скоротилась майже на 10 млн. осіб. Переважаючу роль у скороченні населення відіграло природне зменшення – результат

перевищення числа смертей над числом народжень майже у двічі [9].

Це призвело в подальшому до стрімкого зниження кількості населення, зростання в структурі населення частки осіб у віці 60 років і старші (відбувається процес т.зв. старіння населення). Демографічні прогнози на найближчі роки невтішні. Особливо враховуючи численні втрати населення, які будуть обраховані після закінчення російсько-української війни, що розпочалась у 2022 році. Післявоєнний період повинен ознаменуватись комплексними і продуманими рішеннями у демографічній політиці країни щодо відновлення демографічного потенціалу хоча б спочатку на довоєнному рівні з тенденцією до подальшого зростання.

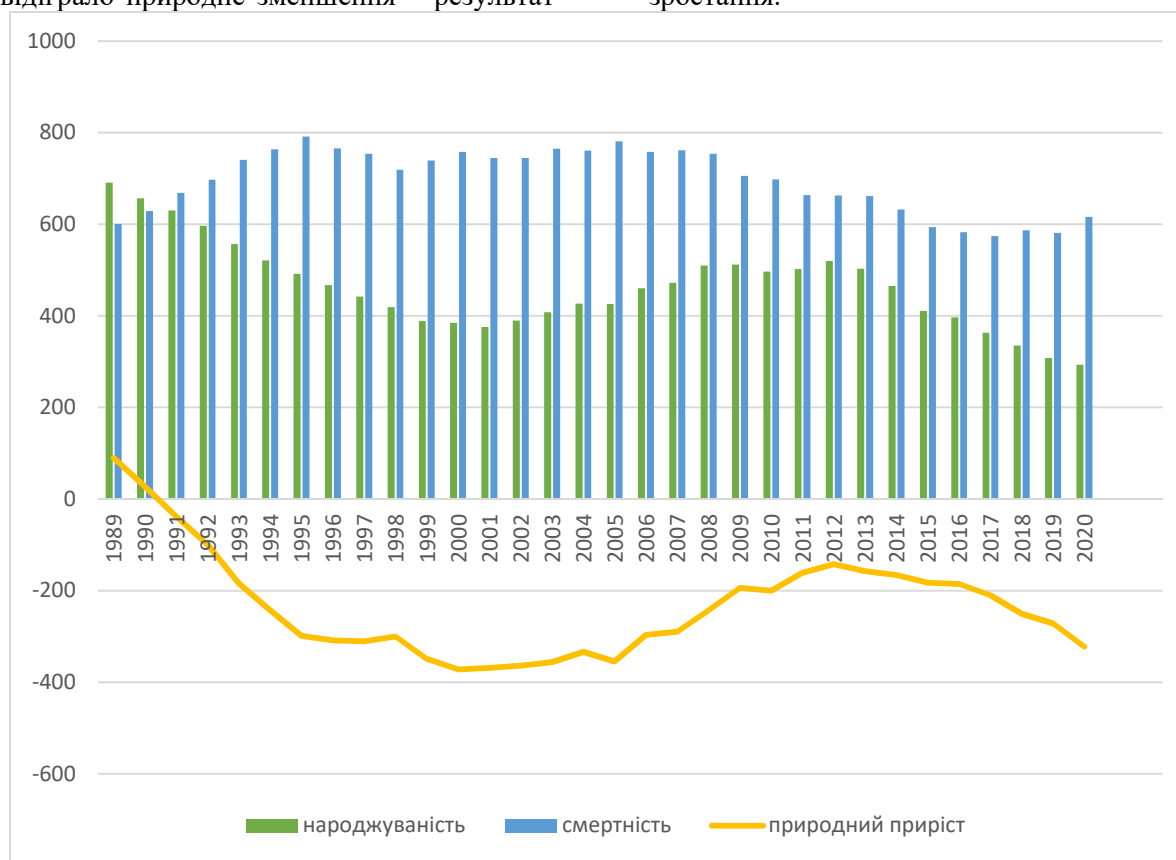

Рис. 2. Основні демографічні показники населення України у 1989–2020 рр., тис. осіб (побудовано авторами за даними Державної служби статистики України)

Проблема демографічного старіння населення, а також низька народжуваність не є явищем, актуальним тільки для України. В сучасному європейському просторі з цими демографічними проблемами країни регіону стикнулись вже давно. На сьогодні близько 40% європейських країн змушені вирішувати проблему депопуляції населення. Проте, порівняно із більшістю країн регіону, Україна відзначається дуже високими показниками скорочення населення. Вже від середини 90-х років країна внаслідок депопуляції щороку втрачала

у середньому 350 тис. осіб.

Показники народжуваності в Україні суттєво знижувались ще з 80-их рр. ХХ ст., як і у інших європейських країнах внаслідок процесів регулювання сімей, підвищення шлюбного віку, значної зайнятості жінок у виробництві та ін. В сучасних умовах до важливих чинників, які знижують народжуваність, належать збільшення показника розлучуваності та зниження показника шлюбності (в розрахунку на 1000 жителів у 1990 р. було зареєстровано 9,5 шлюби та 3,7 розлучення, а в 2020 р. – 4,3

шлюбів та 3,1 розлучень [9], скрутне матеріальне становище більшості молодих сімей, зниження рівня медичного обслуговування та ін.

Відмінності між показниками народжуваності у містах і селах України дістали зворотну спрямованість у 90-х роках ХХ ст. До цього часу більша народжуваність у містах була зумовлена швидкими темпами урбанізації, молодшою віковою структурою населення в містах внаслідок масової міграції до них молоді із сільської місцевості. Але вже після 1990 р. спостерігається різке зменшення народжуваності у містах, що пояснюється різким сповільненням темпів урбанізації і навіть проявами деурбанізації. Із сіл і з міст відбувається відтік людей молодого і середнього віку, здатних до відтворення, за межі держави, тому показники народжуваності низькі у всіх типах населених пунктів.

Як бачимо з графіку на рис. 2, у період 2006-2014 рр. ситуація дещо стабілізувалась і скорочення населення відбувалось не так стрімко, як в попередні періоди. Цьому сприяло підвищення показників народжуваності (до 500 тис. осіб в рік) при значних зменшеннях показників смертності (з 781,8 тис. осіб у 2005 р. до 632,3 тис. осіб у 2014 р.) населення. Відповідно відбулось зростання коефіцієнту природного приросту від -7,6‰ у 2005 р. до -5,7‰ у 2014 р. [3], що стало відображенням позитивного вектору демографічної політики, яка почала впроваджуватись в нашій країні з 2005 р. і була пов'язана у великій мірі зі значним збільшенням виплат при народженні дітей.

Однак, після початку російсько-української війни 2014 р, яка спровокувала значний відтік населення як за межі країни (виїхало близько 1,9 млн. осіб), так і внутрішні переміщення населення з зон активних бойових дій у більш спокійні регіони, а також нестабільна політична та економічна ситуація в країні в подальші роки, зумовили скорочення населення. З 2014 року спостерігаємо значний

спад народжуваності в Україні з 503,1 тис. осіб (2014 р.) до 293,2 тис. осіб у 2020 р. [9].

Процеси депопуляції особливо інтенсивно відбуваються у сільській місцевості. Чисельність сільського населення у 2020 р. становила 12,8 млн. осіб (в 1989 р. – 17,1 млн. осіб, 2001 р. – 15,8 млн. осіб в 2004 р. 15,3 млн. осіб) [9]. В Україні є вже сотні сіл, де не народжується жодної дитини впродовж року. Депопуляція населення відбувається постійно, разом з нею значно погіршуються якісні характеристики населення, а це все разом є ознакою демографічної кризи в Україні.

Показники смертності людей залежать безпосередньо від їхнього матеріального стану, рівня охорони здоров'я, умов праці і побуту, стану забрудненості довкілля, рівня старіння населення та ін. В Україні на кожні 100 тис. жителів у 2020 р. померло 1590 осіб (в 1995 р. – 1212 осіб, в 2005 р. - 1626 осіб). Більшість смертей – від хвороб системи кровообігу, злоякісних новоутворень, нещасних випадків, отруєнь і травм. Збільшилися показники смертності серед всіх вікових груп чоловіків та жінок старших 20 років. При цьому спостерігається збільшення показників з різних причин смертності, а особливо від нещасних випадків, травм, самогубств.

Значний вплив на смертність має забруднення навколишнього природного середовища. У областях, де сумарні показники забруднення у 1,5 раза вищі від загальнодержавних (Луганська, Донецька, Дніпропетровська), загальна захворюваність населення у 2 рази вища від середньодержавного рівня. На стан відтворення населення впливає значною мірою забруднення території України радіоактивними елементами. Майже 3,8 млн. осіб проживають на території радіоактивного забруднення. Це впливає на погіршення показників відтворення населення. Для цих територій (Чернігівська, Київська, Житомирська області) характерні найгірші демографічні показники.

Таблиця 1

Смертність населення України з основних причин смертності (на 100 тис. осіб)*

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
Всього померлих	1213	1538	1539	1660	1522	1487	1590
В т.ч. від хвороб системи кровообігу	642	874	943	1038	1014	1010	1052
Новоутворень	197	199	197	195	194	199	201
З них – злоякісних	195	197	195	194	192	196	198
Нещасних випадків, отруєнь, травм	107	160	155	148	96	86	75
З них – алкоголем	10	20	20	22	27	28	33
Органів дихання	72	90	69	59	43	35	42

*побудовано авторами за даними Державної служби статистики України

Аналіз смертності за основними причи-

нами показує (табл.1), що смертність від хво-

роб системи кровообігу серед українців збільшилась майже у 2 рази, порівняно із 1990 роком. Зросла смертність від захворювань органів дихання у 2020-2021 рр., у порівнянні із 2015 роком, що було пов'язано із пандемією Covid-19. Особливу тривогу викликає збільшення смертей від алкоголізму – майже у 3 рази порівняно із 1990 роком. Натомість смертність

від нещасних випадків та травм дещо скоротилась в останнє десятиліття.

Внаслідок низької народжуваності Україна має високий рівень старіння населення – 17,1% осіб у віці 65 років і старше (на 1.01.2020 р.). Хоча нині є багато країн із старішим населенням (у 2020 р. Україна перебувала на 23 місці у світі за цим показником).

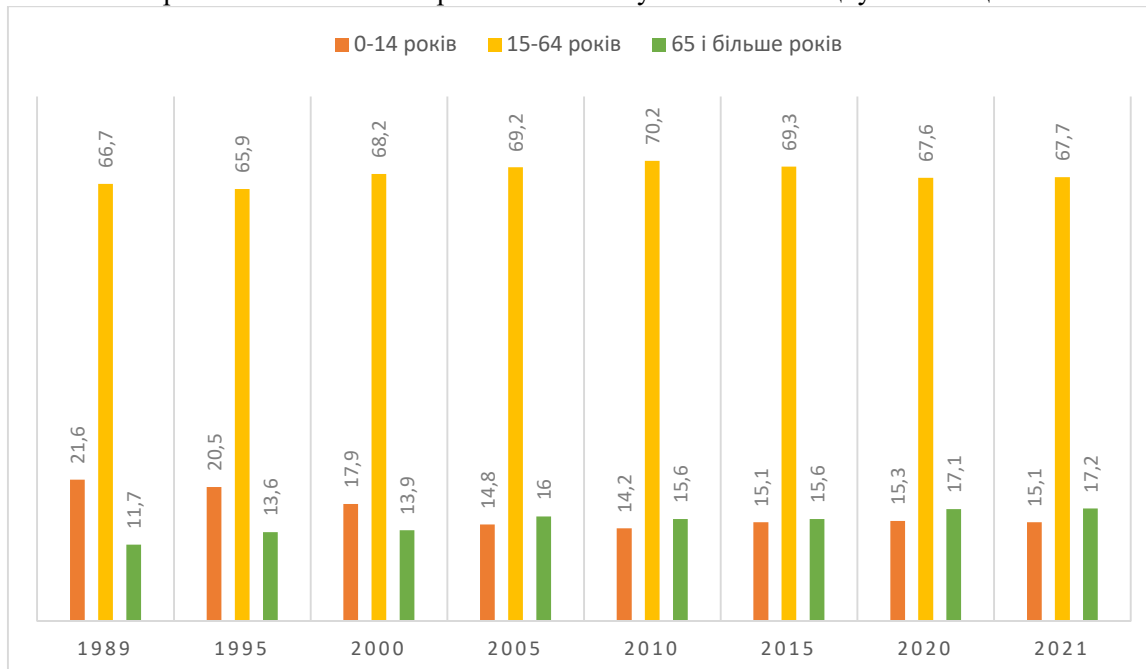

Рис. 3. [ЛЗ1] Співвідношення між основними віковими групами населення України у 1989-2021 рр., у % (побудовано авторами за даними Державної служби статистики України)

В останні 15 років в Україні населення у віці 65 років і старші переважають кількісно вікову групу до 15 років (рис.3). Вперше таке перевищення було зафіксоване у 2004 році і простежується дотепер. Це переважання вказує на факт демографічного старіння населення. Якщо у 1989-1995 рр. вікова група населення до 15 років майже в два рази переважала групу 65 років і старші, то в подальші роки відбувалась тенденція до зрівняння цих показників [1]. Великий вплив на це мало різке скорочення народжуваності та великі обсяги міграцій з України, в тому числі й трудових.

Щодо окремих регіонів України, то на ступінь їх постаріння, крім народжуваності, суттєвий вплив справляє також міграція. Так, через приплив населення з областей м. Київ за часткою населення пенсійного віку (вживаного в українській статистиці показника старіння) стоїть в одному ряду з відносно «молодими» завдяки вищій народжуваності областями (рис. 4).

Показники природного руху населення мають значні відмінності у регіонах України (рис. 5), міських та сільських поселеннях (табл. 2).

Вже з 1991 року показники природного

приросту населення в Україні від'ємні, але у сільській місцевості вони стали такими ще раніше – з 1985 р. У 2001 р. у селах України помирало людей на 156 тисяч більше, ніж народжувалось, у 2004 р. – на 159 тис. осіб, а у 2020 р. – на 162 тис. осіб.

Від початку 1990-их рр. до 2000-их природний приріст стрімко знижувався - від -0,8‰ у 1991 р. до -10,3‰ - у 2000 р. Починаючи від 2002 р. до 2012 р. відбулось поступове зростання показника природного приросту – від -8,3‰ до -1,8‰. Період від 2014 р. до 2020 р. ознаменувався зниженням показника від -3,4‰ до -8,1‰. Найвищі показники природного приросту населення простежуються у Волинській, Рівненській та Закарпатській областях (від -2,1 до -5,0‰). Ці регіони від 1990-их років зберігають найвищі тенденції народжуваності та природного приросту. Однак в останні роки ї в них ситуація погіршилась, в порівнянні з попередніми роками. Найнижчі показники природного приросту у 2020 р. були у Чернігівській (-13,8‰), Сумській (-12,2‰) областях. Традиційно впродовж останніх п'яти років дуже низькі показники демонструють Запорізька, Кіровоградська, Полтавська, Черкаська області (від -11,0‰ до -11,9‰) [9].

В сільських поселеннях процеси депопуляції більш виражені, що відображається у нижчому показнику природного приросту (у

2020 р. природний приріст становив -9,6‰ у селах, тоді як у містах -7,3‰) [1,3].

Рис. 4. Частка осіб у пенсійному віці у регіонах України на 1.01.2020 року, % (побудовано авторами за даними Державної служби статистики України)

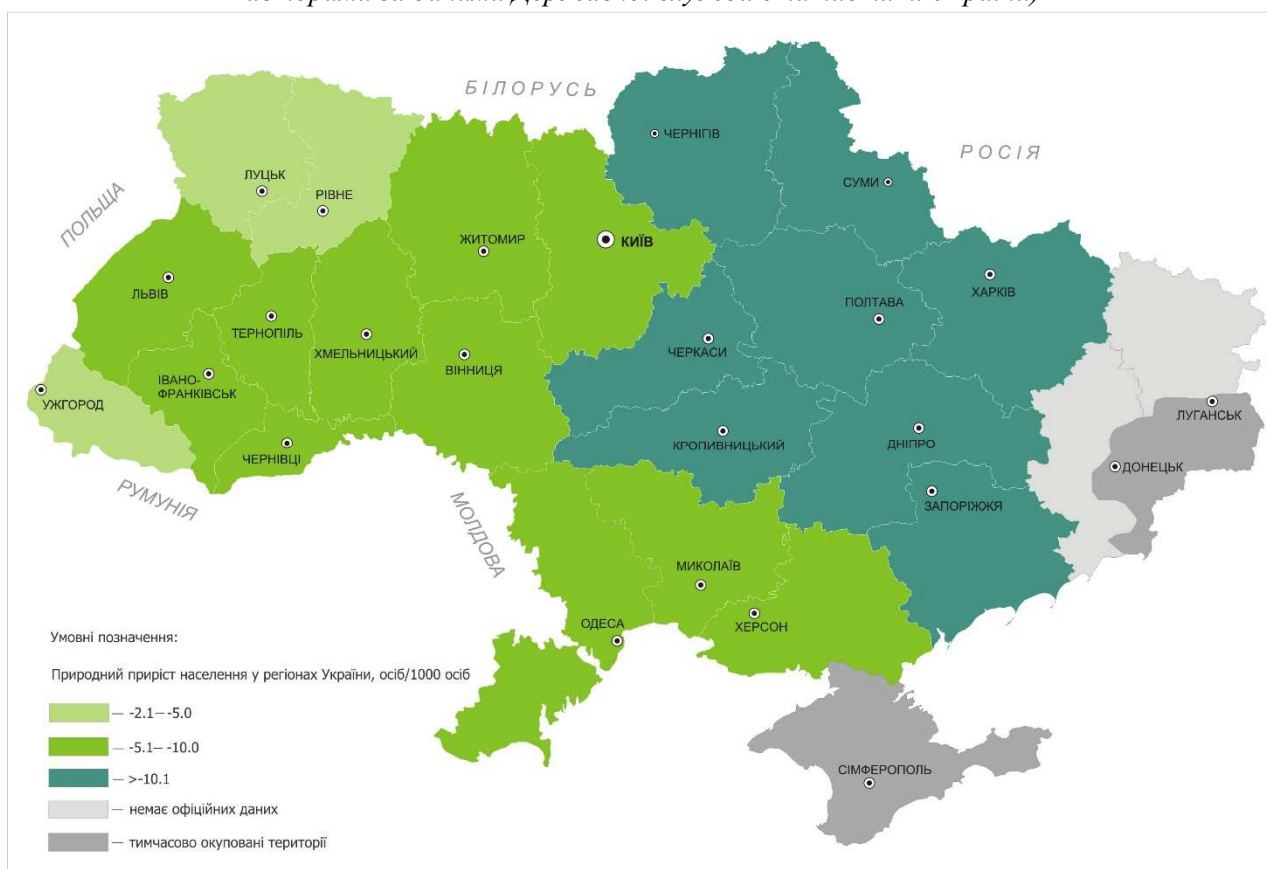

Рис. 5 Коефіцієнт природного приросту населення у регіонах, 2020 р., % (побудовано авторами за даними Державної служби статистики України)

Коефіцієнти народжуваності, смертності та природного приросту населення у міських та сільських населених пунктах, ‰

	1990	1995	2000	2005	2010	2015*	2020*
Кількість народжених							
всього	12,7	9,6	7,8	9,0	10,8	10,7	7,8
в міських поселеннях	12,7	8,8	7,1	8,9	10,4	10,4	7,5
в сільській місцевості	12,7	11,1	9,4	9,4	11,9	11,3	8,5
Кількість померлих							
всього	12,1	15,4	14,8	14,8	15,4	16,0	15,9
в міських поселеннях	10,2	13,6	13,0	13,0	13,8	14,4	14,8
у сільській місцевості	16,1	19,1	18,7	18,7	18,6	12,6	18,1
Природний приріст							
всього	0,6	-5,8	-7,0	-7,6	-4,4	-4,2	-8,1
в міських поселеннях	2,5	-4,8	-5,9	-5,9	-3,3	-2,8	-7,3
у сільській місцевості	-3,4	-8,0	-9,3	-11,1	-6,7	-6,7	-9,6

*без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим, частин Луганської та Донецької областей

Важливим показником, який характеризує рівень та якість життя населення кожної країни є середньоочікувана тривалість життя при народженні. У 2020 р. цей показник становив 76,7 років для жінок і 67,0 років для чоловіків [9] і за ним Україна займала останні позиції серед країн Європейського простору (рис. 6). Однак, порівняно із минулими роками

середньоочікувана тривалість життя в Україні збільшилась з 1995 року на 4,1 року для жінок та 6,2 року для чоловіків. Варто зазначити, що в Україні, як і в усіх країнах Європейського регіону, спостерігається значна різниця між тривалістю життя чоловіків та жінок (майже на 10 років).

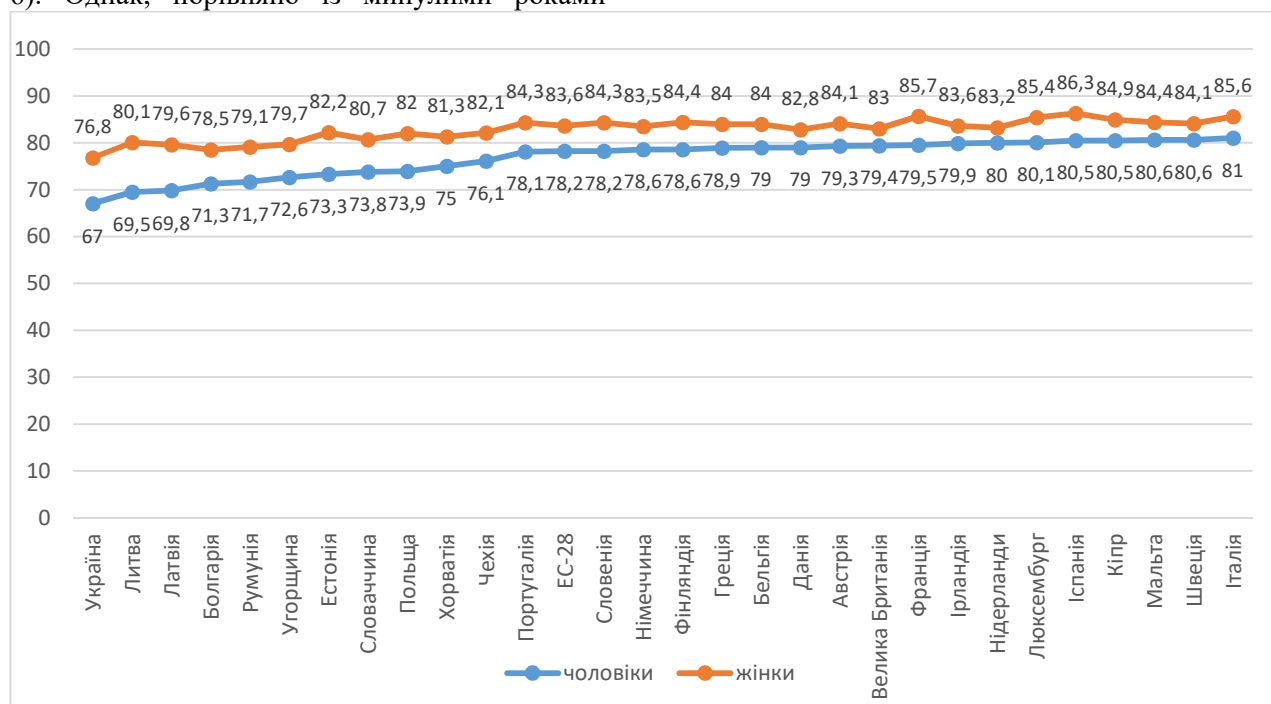

Рис. 6. Середня очікувана тривалість життя при народженні у європейських країнах, років, 2020 р.

Аналіз змін у сучасній демографічній ситуації України дає змогу встановити її екстраординарний характер: для мирного часу з 1991 до 2014 рр. (до початку воєнних дій на сході країни та окупації АР Крим, частин територій Донецької та Луганської областей) для країни були властиві процеси, які характерні для

воєнних років, зокрема скорочення демо-відтворювального потенціалу. Початок війни лише погіршив і до того складну ситуацію з відтворенням населення. Соціально-політична нестабільність в країні посилила міграційні процеси за межі України та значно вплинула на показники народжуваності.

Висновки та перспективи використання результатів дослідження. Серед основних факторів, які вплинули на формування сучасної демографічної ситуації в Україні варто зазначити: соціально-економічні (високий рівень безробіття, міграції населення за кордон, низький рівень та якість життя населення у порівнянні з іншими країнами європейського регіону), екологічні (високий рівень промислового забруднення окремих регіонів, радіаційні викиди, пов'язані із Чорнобильською катастрофою), природні (епідемія Covid-19), воєнні (активна фаза російсько-української війни у 2022 році).

Для виходу України з демографічної кризи в повоєнний період необхідно буде реалізація комплексної продуманої демографічної політики, яка буде охоплювати ряд векторів. Серед них:

- повинні бути запроваджені заходи соціальної підтримки молодих сімей;
- підвищення виплат при народженні дітей (при чому сума виплат повинна зростати з кожною наступною народженою дитиною, а також щорічно враховувати коефіцієнти інфляції в країні);
- соціальне забезпечення неповних сімей;
- збільшення виплат сім'ям, які виховують дітей-інвалідів;
- запровадження заходів психологічної та

консультативної допомоги громадянам (особливо дітям), які постраждали від війни;

- соціальна, фінансова та психологічна підтримка для дітей, які втратили батьків (або одного з батьків) під час війни;
- запровадження програм молодіжного житлового кредитування;
- розробка та реалізація програм підтримки студентської молоді – допомога з працевлаштуванням після закінчення ВНЗ, стипендійні програми та гранти;
- розробка і впровадження дієвих механізмів соціальної допомоги особам з інвалідністю;
- реорганізація соціальної підтримки людей похилого віку, особливо самотніх;
- реалізація популяризаторських заходів щодо ведення здорового способу життя серед молоді;
- відродження соціальної інфраструктури та закладів культурного відпочинку у сільській місцевості;
- розвиток системи охорони здоров'я, заходи спрямовані на зменшення смертності та підвищення тривалості життя.

Ці заходи – лише основні з тих, які мають бути реалізовані. Післявоєнний період потребує докорінної реорганізації демографічної політики в Україні.

Література:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демогеографічні аспекти: монографія. Чернівці: Рута, 2003. 392 с.
3. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. URL: <https://www.idss.org.ua/public>
4. Крімер Б.О. Трансформація народжуваності в Україні на ранніх етапах демографічного переходу. *Демографія та соціальна економіка*. 2018, №2(33). С. 68-79.
5. Кустовська О.В. Демографічний розвиток регіону (статистичний аналіз і моделювання): монографія. Тернопіль: Економічна думка, 2008. 326 с.
6. Лібанова Е.М. Українське суспільство: міграційний вимір: Національна доповідь. К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України, 2018. 396 с.
7. Маслова Н.М. Суспільно-географічний вимір демографічних процесів в Кіровоградській області. *Культура народів Причорномор'я*. 2007. С. 76-82.
8. Мезенцев К.В., Підгрушній Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: монографія. К.: ДП Прінт-Сервіс, 2014. 132 с.
9. Населення України 2020. Статистичний збірник. За редакцією М. Тімоніної. Київ, 2021. 186 с.
10. Немець Л. М., Сегіда К.Ю., Немець К.А. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 200 с.
11. Немець Л. М., Сільченко Ю.Ю., Немець К.А., Сегіда К.Ю. Працересурсний потенціал Харківського регіону (суспільно-географічний аспект): монографія. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. 186 с.
12. Пирожков С.І. Демографічний фактор у глобальній стратегії розвитку України. *Демографія та соціальна економіка*. 2004, №1-2. С. 5-20.
13. Сегіда К.Ю. Методичні основи визначення впливу структурних чинників демографічних процесів. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2020, вип. 32. С. 72-80.
14. Сегіда К.Ю., Карайченцева Г.А. Внутрішні чинники геодемографічного процесу (на прикладі народжуваності в регіонах України). *Часопис соціально-економічної географії*. 2021, вип. 30. С. 72-80.
15. Соціальна географія / за ред. Л. Немець та К. Мезенцева. – К.: Фенікс, 2019. 304 с.
16. Топчів О.Г. Основи суспільної географії. Навчальний посібник. Одеса: Астропринт, 2005. 632 с.

References:

1. State Statistics Service of Ukraine. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Dzhaman V.O. Rehional'ni systemy rozselennya: demoheohrafichni aspekty: monohrafiya. Chernivtsi: Ruta, 2003. 392 s.
3. Ptoukha Institute for Demography and Social Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://www.idss.org.ua/public>
4. Krimer B.O. Transformatsiya narodzhuvanosti v Ukrayini na rannikh etapakh demohrafichnoho perekhodu. Demohrafiya ta sotsialna ekonomika. 2018, № 2(33). S. 68-79.
5. Kustov's'ka O.V. Demohrafichnyy rozvytok rehionu (statystychnyy analiz i modelyuvannya): monohrafiya. Ternopil': Ekonomichna dumka, 2008. 326 s.
6. Libanova E.M. Ukrayins'ke suspil'stvo: mihratsiyyny vymir: Natsional'na Dopovid'. K.: Instytut demohrafiyi ta sotsial'nykh doslidzhen' NAN Ukrayiny, 2018. 396 s.
7. Maslova N.M. Suspil'no-heohrafichnyy vymir demohrafichnykh protsesiv v Kirovohrads'kiy oblasti. Kul'tura narodov Prychernomor'ya. 2007. S. 76-82.
8. Mezentsev K.V., Pidhrushnyy H.P., Mezentseva N.I. Rehionalnyy rozvytok v Ukrayini: suspilno-prostorova nerivnist i polyaryzatsiya: monohrafiya. K.: DP Print-Servis, 2014. 132 s.
9. Naselennya Ukrayiny 2020. Statystychnyj zbirnyk. Za redakciyeyu M. Timoninoyi. Kyiv, 2021. 186 s.
10. Nyemets' L. M., Sehida K.Yu., Nyemets' K.A. Demohrafichnyy rozvytok Kharkivs'koho rehionu: monohrafiya. – Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 2012. 200 s.
11. Nyemets' L. M., Sil'chenko Yu.Yu., Nyemets' K.A., Sehida K.Yu. Pratseresursnyy potentsial Kharkivs'koho rehionu (suspil'no-heohrafichnyy aspekt): monohrafiya. – Kharkiv.: KhNU imeni V.N. Karazina, 2014. 186 s.
12. Pyrozhkov S.I. Demohrafichnyy faktor u hlobal'niy stratehiyi rozvytku Ukrayiny. Demohrafiya ta sotsial'na ekonomika. 2004, #1-2. S. 5-20.
13. Sehida K.Yu. Metodychni osnovy vyznachennya vplyvu strukturnykh chynnykiv demohrafichnykh protsesiv. Problemy bezpererвної heohrafichnoyi osvity i kartohrafiyi. 2020, vyp. 32. S. 72-80.
14. Sehida K.Yu., Karaychentseva H.A. Vnutrishni chynnyky heodemohrafichnoho protsesu (na prykladi narodzhuvanosti v rehionakh Ukrayiny). Chasopys sotsial'no-ekonomichnoyi heohrafiyi. 2021, vyp. 30. S. 72-80.
15. Sotsial'na heohrafiya / za red. L. Nyemets' ta K. Mezentseva. – K.: Feniks, 2019. 304 s.
16. Topchiyev O.H. Osnovy suspilnoyi heohrafiyi. Navchalnyy posibnyk. Odesa: Astroprint, 2005. 632 s.

Abstract:

Lesia ZASTAVETSKA, Taras ZASTAVETSKYI. SOCIO-GEOGRAPHICAL DIMENSION OF DEMOGRAPHIC PROCESSES IN UKRAINE IN THE PERIOD OF INDEPENDENCE (FROM 1991 TO 2022)

The article considers the formation of the demographic situation in Ukraine during its independence, namely - from 1991 to 2022. The authors analyzed the main demographic indicators - birth rate, mortality rate, natural increase, average life expectancy in the country over the past thirty years.

In the first years of our country's acquisition of statehood, in addition to positive natural population growth, the increase in its number was also facilitated by a positive balance of migration due to a significant influx of immigrants. However, the deepening socio-economic crisis in 1992-1995 led to a sharp decline in birth rates, a deepening of natural population decline due to negative natural growth, and mass migration abroad in search of work. For the first time since this period, a negative balance of migration was recorded in Ukraine, and from that time until 2022, the volume of emigration exceeds immigration. Indicators of natural population movement have significant differences in the regions of Ukraine, urban and rural settlements. The highest values are traditionally preserved in Volyn, Rivne and Zakarpattia oblasts, and the lowest ones are in Chernihiv and Sumy oblasts.

The study allowed us to draw conclusions about the negative demographic phenomena - a rapid decline in population due to a significant decrease in birth rates, high mortality rates, the spread of the phenomenon of "aging" of the population. All this leads to the inevitable depopulation in the country, which confirms the demographic loss of about 10 million people during the study period (due to natural population decline and high migration in the mid-1990s and early XXI century). The demographic situation in rural areas remains particularly catastrophic. Negative demographic trends are exacerbated by the mass exodus of young people to study and work in the cities.

Among the main factors that influenced the formation of the current demographic situation in Ukraine are: socio-economic (high unemployment, migration abroad, low level and quality of life compared to other countries in the European region), environmental (high level of industrial pollution) certain regions, uncontrolled application of mineral fertilizers to agricultural land, radiation emissions associated with the Chernobyl disaster), natural (Covid-19 epidemic), military (active phase of the Russian-Ukrainian war in 2022).

The demographic catastrophe in Ukraine, connected with the beginning of the Russian-Ukrainian war in 2022, deserves special attention. The huge direct and indirect losses suffered by the country are due to the direct deaths during the hostilities, as well as the mass migration of people abroad since the beginning of the war. The losses will be assessed by demographers and statistical services after the war, but it is already worth considering the directions of a comprehensive demographic policy in Ukraine in the postwar period, which will restore the country's demographic potential. This work requires the coordinated work of demographers, geographers, economists and government and local government representatives. The authors outlined only the most important vectors of the formation of a new demographic policy in postwar Ukraine. They plan to pay more attention to these aspects by continuing further research.

Keywords: population reproduction, birth rate, mortality, natural movement, life expectancy

Надійшла 26.04.2022 р.